

מלחמת יום הכיפורים

קנס דטרמיניסטי של ההיסטוריה?

תא"ל (מיל') יואל בן פורת

פלישתם של צבאות ערב לארץ ארה"ב עשתה ככל יכולתה להניא את מנהיגי היישוב מן ההכרזה על המדינה, כדי למנוע את הצפוי לדעתה. חששות ארה"ב מצאו להם אוזן קשבת גם בקרב לא-מעטים ביישוב שהמליצו לקבל את דעת ארה"ב ולדחות את הכרזת המדינה.

תעוזה והסתכנות במשך תקופה ארוכה בהכרח שיצמיחו פרי באושים, וכיחוד לאחר שחוללו הצלחות ונצחונות כשרשרת. והאויב, בהתנהגותו ובביצועיו הירודים וכרמת-תפקודו בשדה-הקרב, מחזק לכאורה את הלוח הרוח ואת הגישה הנועזת והמסתכנת. מה גם שאיננו חוקרים כיאות את מהלך המלחמות ותוצאותיהן ואת הנסיבות שבהן נחלנו נצחונות. הלוח מחשבה כזה חייב להוביל לשיפוט מעוות, המצדיק את הזלזול באויב כאילו לנוכח תוצאות ההתמודדות. הערך המצטבר של נוגה כזה גורר הערכות מוטעות ביחס לכוחנו ולכוחו של האויב.

עקומת הביטחון העצמי

הערבים נכשלו במאורעות תרצ"ו, בתש"ח, במערכת קדש, במלחמת ששת הימים ובמלחמת ההתשה. בציבור ובצה"ל יש טוענים ומוכיחים, כי לחימת הערבים נעשית גרועה יותר ממלחמה למלחמה. על-פי תפיסה כזאת, ביום הכיפורים, הערבים היו צפויים להיות לוחמים גרועים יותר משהיו בתש"ח. כלומר, בטחוננו העצמי כלפי הערבים עולה בהתמדה החל ממאורעות תרצ"ו (1936-1939), דרך כל המלחמות עד 1970. 30 שנה של ביטחון עצמי גואה והולך. זו הייתה האווירה הפסיכית-אינטלקטואלית ששררה בארץ ערב מלחמת יום-הכיפורים; היא הייתה נחלת הציבור כולו ולא בצבא"ל או בחיל המודיעין לברם.

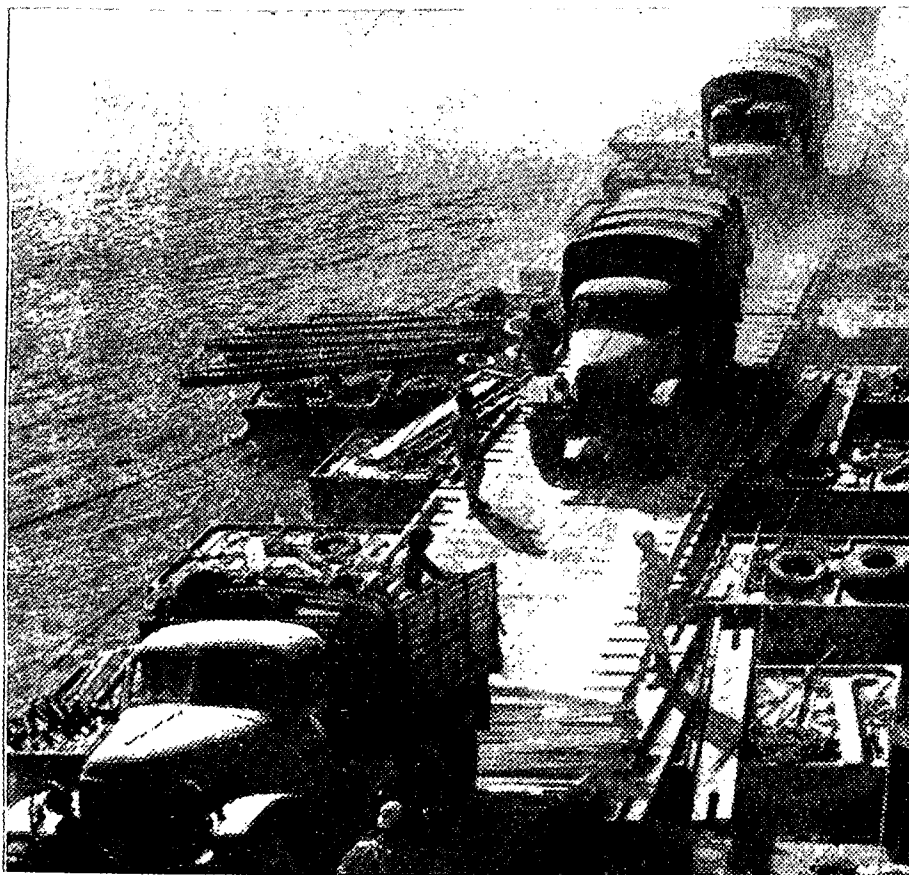
תפקידו של המודיעין לשמש כפרקליט השטן, להיות גורם מאזן בשעה שראיית האויב מתעוותת, אינו עולה בקנה אחד עם העובדות הנראות לעין. כאשר גל של שביעות-רצון עצמית, רהב ושחצנות מציף את החברה כולה במשך שנות דור, ובמיוחד

המפעל הציוני בארץ-ישראל, מראשית המאה, מתאפיין בעובדת היסוד של קומץ הקורא תיגר על מציאות שיש בה מרכיבים שליליים רבים; ניתוחם הרציונאלי של סיכויי ההצלחה במציאות זו עלול מראש לרפות ידיים ולזרוע יאוש. זה היה נכון לתקופה הטרום-ממלכתית, לימי ההתיישבות, העלייה, ההגנה — ויהיה נכון גם לעתיד לבוא. מציאות כזאת יוצרת בהכרח תפיסת-חיים שאופייניים לה החלטות ומעשים של תעוזה והסתכנות רבה, העשויים לחפות ולפצות על נחיתות במשאבים בחומר ובאדם ובתנאים מדיניים.

על רקע מצוקת הגולה, זו סיטואציה מהפכנית שביטויה חזון ותעוזה. את שיאה של גישה נועזת זו אפשר לראות בהכרעה של הנהגת היישוב העברי בתש"ח — על הקמת המדינה. על הכרעה זו ועל מועדה התמודדו גם אז ביישוב שתי גישות בסיסיות: הגישה הרציונלית, המציגה עצמה כשקולה, גישה שעל-אחר-שעל, הגורסת שאין להתגרות בגויים ובערבים; והגישה השנייה, שהיה בה יסוד של הימור וסיכון. הגישה הראשונה, שגרסה כי אין לסכן את ה"יש" אלא להתקדם עקב בצד אגודל, הולידה ביישוב בשנות העשרים והארבעים רעיונות שונים ומשונים לפתרון הסכסוך ולהתקבלות הציונות על הערבים, החל מ"ברית שלום" מבית מדרשו של הפרופ' י"ל מגנס וכלה ברעיון המדינה הדו-לאומית של השומר הצעיר.

כך התגלע ביישוב ויכוח קשה בראשית תש"ח, בין חסידי שתי הגישות. אכן, הגבול בין התעוזה להרפתקה דק כחוט השערה. קביעתו של גבול זה היא מסגולותיה של מנהיגות גדולה. אילו הובסנו במלחמת העצמאות (ובסוף מאי 1948 לא היינו רחוקים מזה) לא היה קושי לתאר את הכרעת המנהיגות ומעשיה כהרפתקה בלתי-שקולה, הרת שואה כמעשה בר כוכבא. כאשר זימן ג'ורג' מרשל, מזכיר המדינה של ארה"ב, את משה שרתוק לווינגטון, באפריל 1948, תיאר לו את העומד להתרחש כהתאבדות. ארה"ב, שהחלה לחוש בגודל מחדלה המוסרי בתקופת השואה, חששה שמא תישא באחריות לטבח ביהודי ארץ-ישראל, בעקבות

השנים שעברו מאז מלחמת יום-הכיפורים יצרו פרספקטיווה המאפשרת חשיפת זוויות חדשות ושפיכת אור חדש על התהליך שבסופו מצאה עצמה ישראל מסובכת במלחמה קשה בתנאים גרועים של הפתעה חלקית. האם מה שאירע היה בגדר כורח, תולדה של תהליך מתמשך, דטרמיניסטי במהותו? הייתכן כי זרע ההפתעה של 1973 נזרע כבר בתוצאות ההתמודדות עם הערבים בשדה-הקרב, מאז שנות השלושים ובתוצאות המלחמות שמאז תש"ח?

המצרים ממסכים בעשן את הגשרים שעליהם עוברות משאיות האספקה — לצה"ל היו ציפיות, שבמקרה הפתעה חיל האוויר יוכל למנוע מהאויב הישגים קרקעיים במשך פרקי הזמן הקריטיים עד לגיוס המילואים.

של הלחימה, בשלושת ימי הלחימה הראשונים. ההיסטוריה הצבאית משופעת בדוגמאות המראות, כי כאשר נוצר פער קיצוני בציפיות מתלווים אליו בדרך-כלל יסודות של הלם, ולעתים, שבר. דוגמה לכך אפשר למצוא כבר בסיפור העתיק של מערכת עין ג'אלות, בשנת 1260. 20,000 ממלוחים שבאו ממצרים, בהנהגת השולטן בייברס, מול 80,000 מונגולים במעיין חרוד. במפגש זה הניסו הממלוחים המעטים את המונגולים הרבים וזינבו בהם עד דמשק. הפרופסור איילון, חוקר הממלוחים הגדול, מתאר קרב זה. הוא אומר שהמונגולים, בהיותם פרישים מעולים, פשטו דרך הערבה האירו-אסיאנית בואכה פרס, עיראק וסוריה ולא נתקלו כמעט בהתנגדות, בשל סופת ההסתערות שלהם ונחיתותם של הלוחמים שנתקלו בהם. והנה, במעיין חרוד באו מולם ממלוחים מעטים מהם. הממלוחים, בני הערבה (מצרים ומעמק הנלוס) הם פרישים מיומנים. כבר במפגש הראשון נדהמו המונגולים למראה הממלוחים המסתערים בסוסייהם. המונגולים ציפו למלחמה נוסח עיראק-סוריה. מחמת הלם ההפתעה, הפכו המונגולים את פני סוסייהם ונסו משדה-הקרב.

ודוגמה מן הזמן החדש: הצבא הסובייטי העצום והרב, מצויד היטב ואינו נופל במספריו מן הגרמנים

והמדינית. בקרב הלוחמים, בעיקר בין אנשי השריון, רווחה התחושה או ההערכה, כי מחלקת טנקים אחת שלנו תוכל לעצור גדוד ערבי, ועל כן, יחסי הכוחות, ככל שהם מגוחכים, הרי הם מספיקים. השריון, אחד המנצחים החשובים במלחמת ששת הימים, זילזל כל-כך ביריב הערבי, בחי"ר ובנ"ט שלו, עד שנכנס למלחמת יום-הכיפורים לא מוכן ולא מצויד. לטנקים לא היו מק"בים, מרגמות, אמצעים למיסוך עשן, והם לא לוו בחי"ר ממוכן להגנה מפני חי"ר אויב מצויד בנשק נגד-טנקים (טילי סאגר ואר-פיג'י). אנשי השריון האמינו, כי די שהטנקים ידהרו וישגרו אש — והערבים יברחו.

לצה"ל היו ציפיות שבמקרה הפתעה, חיל-האוויר יוכל למנוע מהאויב הישגים קרקעיים במשך פרקי-הזמן הקריטיים עד לגיוס המילואים, שיגיעו לביצוע בלימה יעילה. הוויכוח אם חיל-האוויר אכן הבטיח או התחייב לכך אינו שייך לכאן. די אם נאמר שכל המפקדים בכוחות היבשה חשבו וציפו שכך יקרה.

פער הציפיות וההלם

אחת הבעיות המרכזיות בהפתעת הסורים והמצרים נבעה מפער הציפיות, פער הדימויים בשלב הראשון

בשש השנים שבין 1967 ל-1973 — מתקשה המודיעין לחתור נגד הורם. מה גם שהשחצנות קיבלה, כאמור, חזיוקים עובדתיים במשך כל התקופה, ושיאם בכשלון הערבים (המצרים, בעיקר) במלחמת ההתשה בשנים 1969-70.

ההגינות מחייבת לראות בפרופורציות נכונות את כשלון המודיעין לקראת מלחמת יום-הכיפורים. מן העובדות שבידינו אף מתבקשת ראייה אחרת, שנחשפים בה השותפים לכשלון המודיעין. כאשר אנשי המודיעין גרסו "סבירות נמוכה", הניחו כיודעין ובלא יודעין, כי אם טעות בידם; הרי לכל המרוכה, תפרוץ מלחמה שבה יוכל הכוח הסדיר הישראלי לבלום את המצרים והסורים. הרי הכוח הסדיר — האווירי, הימי והיבשתי — כבר היה בכוננות מרבית 30 שעות לפני פתיחת המלחמה; כ-5 באוקטובר, בשעה 0900, הוכרז בצה"ל מצב כוננות ג' — הגבוה ביותר.

ובכן, כאשר ה"סבירות נמוכה" והכוחות הסדירים בכוננות מרבית, מוטב שלא לזרוע בהלה מיותרת, לא "לערער את המשק ולשמור על עצבי המדינה". ועוד ציטוטים מן הביטויים שהושמעו באותם ימים: אם אכן תפרוץ מלחמה, "נפנף את הערבים", "נדרוס אותם בשרשראות הטנקים", "נשרוף אותם", וכן, "נשבור להם את העצמות"; ולבסוף, "נדפוק אותם מהר, חזק ואלגנטי" — חזרה על דברים שנאמרו ערב מלחמת ששת הימים ונמצאו מוצדקים בהחלט. ובעניין חוזן העצמות השבורות, שבפי רב-אלוף אלעזר ז"ל, גם אם לא היו הדברים צריכים להיאמר בנסיבות שנאמרו, בסופו של דבר הוכחו כנכונים, אמנם, במחיר גבוה.

כסוף שנת 1973 שאלתי איש מודיעין חשוב מחבורת המחדל: "האם לא חשבת לרגע מה יקרה אם טעית בהערכתך הממעטת?"

הוא השיב לי: "חשבתי אז וגם ידעתי שיש לנו חיל-אוויר גדול וחזק בכוננות ובכשירות מרביות. יש לנו 300 טנקים בסיני. הכפלנו את כוח השריון ברמת הגולן, לאחר ששיגרנו לשם את חטיבה 7. ידעתי שבכל מקרה, אסון לא יוכל לקרות".

אין ברצוני להיכנס לסוג זה של פתולוגיה מודיעינית ולא-הרלוואנטיות של שיקולי כוחותינו לגבי המודיעין. שיקולים כאלה אסורים בתכלית האיסור. אל לו למודיעין להיכנס לשיקולים בדבר עוצמת כוחותינו. גם כאשר הוא יודע על הימצאות 300 טנקים בסיני, אין הוא יודע את פריסתם המדויקת, כוננותם וכשירותם, מפקדיהם וכו'. וכן, מי שאמר שחטיבה 7 עלתה לרמת הגולן, בוודאי לא ידע כי בעת הפתיחה באש לא הספיקה החטיבה להיערך בגזרתה והייתה "מרוחה" על פני כל הגזרה הצפונית.

מכל מקום, הערכה זו לא הייתה הערכת המודיעין בלבד, אלא היו לה שותפים רבים בהנהגה הצבאית

— נס על נפשו ביוני 1941 מהוג ועד הדנייפר, בלא לייצב קו הגנה. רוב גיטותיו נופלים בשבי, ערב ההבקעות העמוקות של השריון הגרמני. זה לא קרה עקב יחסי כוחות גרועים אלא מחמת ההפתעה המוחלטת (מחדל ההתרעה של סטאלין) ובגלל פער הציפיות של הדימוי העצמי ביחס לאויב הגרמני.

לנו לא קרה כדבר הזה. אבל חיילי-רגלים מצרים המטפסים על טנקים, ואנשי קומנדו מצרי מאחורי קווינו, במשימות התאבדות — אלה היו ניגוד חריף לדימוים מלפני המלחמה. הוא הדין ביעילות ההגנה האווירית והקרקעית של המצרים והסורים. אפשר לומר שעצם ההתקפה המתואמת של סוריה ומצרים היו רעיון ומעשה שצה"ל לא ייחס לערכים את היכולת להגותם, לתכננם, להחליט עליהם או להעז לבצעם.

מלחמת יום-הכיפורים — הפרמטרים של ההפתעה

האם הייתה הפתעה מוחלטת ביום-הכיפורים? לא ולא. הייתה התרעה בלתי-מספקת אך לא הפתעה מוחלטת. חילות האוויר והים, חילות סדירים בעיקרם, קיבלו התרעה מספקת ונערכו במועד. האלוף בני פלד, מפקד חיל-האוויר ביום-הכיפורים, אמר שגם אילו קיבל התרעה יממה קודם-לכן לא היה עושה יותר משעשה. ואכן, חיל-האוויר היה מוכן לתקיפת שדות וטק"א כבר בשבת, בשעה 1200. ההתרעה הייתה צריכה להספיק גם לכוח היבשתי הסדיר של צה"ל, אך היא לא הספיקה לסד"כ המילואים היבשתי, לא בצפון ולא בדרום. ואין זאת אשמת אמ"ן.

כבר ב-1 באוקטובר 1973 הודיע אמ"ן שמתרחש משהו שכנראה איננו מלחמה. מכל מקום, הקברניטות המדינית והצבאית ידעה שמהו מתרחש. ב-3 באוקטובר (שלושה ימים לפני המלחמה, מועד מוקדם מאוד מהיבט ההתרעה), אמר ממלא מקום ראש אמ"ן ביישיבת הממשלה: "האופן בו ערוכים צבאות סוריה ומצרים כיום על הגבולות, מאפשר להם לתקוף בכל רגע". עד כאן אמר דברי חכמה. אילו הסתפק בכך, היה טוב. אבל הוא הוסיף דברי ניתוח וסיכם שה"סבירות היא נמוכה". כלומר, טען שמבחינת ה"יכולות" — יכולים לתקוף. אך על-פי הערכתו את הכוונות — הסבירות היא נמוכה.

ומי שמע דברים אלה? שלושה רמטכ"לים- לשעבר, אלוף ועוד אסטרטג חשוב. הם יכלו להתייחס לרישא שבדברי איש המודיעין ולהתעלם מההשפעה הממעטת של הסיפא. שהרי אם הערבים יכולים לתקוף כל רגע עשוי היה מישהו לשאול: "נגיח שיתקפו — האם צה"ל מוכן למצב זה?" וכן יכלו לשאול את מעריך המודיעין: "ושמא אתה טועה בניחוש הכוונות?" איש לא שאל

והממשלה התפזרה בהרגשת סבירות נמוכה. כולם שמעו את המלים "יכולים לתקוף כל רגע".

ב-4 באוקטובר עלתה הטמפרטורה ההתרעית כאשר התברר לפנות ערב כי הרוסים מפנים את משפחות המומחים מסוריה וממצרים. הדבר הובא לידיעת הקברניטות. ב-5 באוקטובר (יום וחצי לפני הפתיחה באש) אמר ראש אמ"ן בדיון אצל שר הביטחון: "אין לי הסבר לפינוי משפחות הסובייטים". בעקבות אמירה זו ולנוכח כל המידע שהצטבר עד לאותה שעה, הכריז המטה הכללי על מצב כוננות ג' בצה"ל והורה על פתיחת משרדי הגיוס של המילואים.

ובכן, הוכרז על מצב כוננות ג' — הכוננות הגבוהה ביותר, שלא הוכרזה בצה"ל מאז תום מלחמת ששת הימים. אין זה תפקיד אמ"ן לדאוג מה יעשו במצב ג'. חיל-האוויר וחיל-הים עשו את הדרוש. הכוח היבשתי הסדיר בחזיתות ובעורף עשה פחות מן הדרוש. והנה תעלומה: הרי כבר באפריל 1973 הופעלה בצה"ל תוכנית "כחול לבן" ושר הביטחון והמטה הכללי היו מוכנים למלחמה במאי 1973. מדוע אפוא, כאשר הוכרז מצב ג' ב-5 באוקטובר, התברר כי הימ"חים אינם מאורגנים ואינם מצויים, המפקדות אינן מתארגנות ועוד שורה של מחדלים?

ב-6 באוקטובר, בשעה 0400, יודעת כל המנהיגות המדינית והצבאית כי היום תפרוץ מלחמה. ידיעה זו הגיעה לפני הפתיחה באש לכל רמות הפיקוד בצה"ל, עד לדרג מג"ד ובמקרים רבים לדרג מ"פ. לא כולם התרשמו ממנה, לא כולם האמינו ולא כולם עשו את המוטל עליהם. אבל אמ"ן הכין בכל זאת את הפיקוד העליון במשך שלושה, ארבעה ימים לאפשרות שמהו מתבשל, וב-12 השעות שלפני פתיחת האש אמר במפורש: תפרוץ מלחמה. נפעיל לרגע את דמיונו: מה היה מתרחש בישראל, אילו ההתרעה למלחמה הייתה באה לנו יחד עם רעם הארטילריה והפצצות, בשבת בשעה 2, כפי שאירע בפרל הארכור וברוסיה ב-1941.

אילו זה קרה, אין לי ספק כי כולם היו מוכים הלם וכל תהליך קבלת ההחלטות, החל ברמה העליונה ועד לרמת המג"דים, היה סובל מהאטה. אין איש מחוסן מפני הלם פסיכולוגי. יש שמתגברים מהר ויש שהתאוששותם איטית. אילו זה קרה, לא היינו מעלים את חטיבה 7 לרמת הגולן, והסורים היו מגיעים לירדן כמעט בוודאות. במצב של אפס התרעה, לא היינו מתגברים את סיני בחטיבת טנקים וגם חילות האוויר והים לא היו מתפקדים כפי שתיפקדו. גם זאת יכול אמ"ן לעולל אך זאת לא עשה. על כן, לא הייתה ביום-הכיפורים הפתעה מוחלטת. המרחק בין ההפתעה החלקית וההתרעה הבלתי-מספקת לבין אפס-התרעה הוא גדול מאוד.

איזו התרעה היה אפשר לתת?

אילו פעל אמ"ן כמודיעין תקני, היה יכול לדעת שכבר במאי עמדה לפרוץ המלחמה והיא רק נדחתה לאוקטובר. היה לו מידע על כך. באחד באוקטובר — במרחב הזמן הקרבי שאמ"ן הבטיח אי-פעם — היה יכול לומר: מלחמה קרוב לוודאי. ב-2 באוקטובר היה יכול לחזק את התואר ודאי. ב-4 באוקטובר, בשעה 1500, היה יכול לומר: מלחמה לאלתר. ב-5 באוקטובר, בשעה 1700, קיבל אימות סופי שאכן מלחמה עומדת לפרוץ (מידע שהועלם מעיני הרמטכ"ל). כל זאת, אילו תיפקד כמודיעין תקני ולא נהג כמידע יחס מניפולטיבי, מתעלם, עד כי הגיע לרמת נון-אינטליגנס (מודיעין בלתי-מודיעיני).

עד היום העובדות אינן ברורות די צורכן. אך גם מכל הידוע לנו אי-אפשר להשיב על השאלה: איך קרה כדבר הזה לחבורת אנשים אינטליגנטים, מיומנת, בשנה ה-25 לקיום אמ"ן? מכאן עולה רק שאלה חדשה: האם מה שקרה יכול להישנות? לדעתי, כן, בהחלט. אמ"ן טרם למד את לקחי יום-הכיפורים. לא לכולם ברור איך ומדוע הופתענו. ואם אינך יודע זאת, קשה לך למנוע התרחשות דומה. בניגוד למצופה, ובניגוד למה שאכן קרה בחילות האחרים, וכיחוד בחיל-האוויר במלחמתו בטילים — לא היו באמ"ן שידוד מערכות מעמיק והפקת לקחים מלאה.

סיכום

בפרספקטיווה של הזמן מאז מלחמת יום-הכיפורים, נראה לי היום יותר ויותר שאת ההפתעה היה קשה למנוע. עם זאת, אין להגדירה כבלתי-נמנעת. כמושגי מלחמה קונוונציונאלית לפחות, כוח ישראל ביחס לאויביה מתקרב לגבול הפסיקה. על כן, גם בעתיד נצטרך לחזון, לתעוזה ולהליכה על סף-סיכונים גבוה. אילו נקטנו מראשית הצינונות גישה הססנית, חסרת חזון ותעוזה, לא היינו מגיעים למדינה כלל.

הפתרון הוא כמוכּן שביל הזהב. ספק אם שביל כזה ישנו במציאות. פתרון הבעיה ברמה הפילוסופית הוא — חיים של תעוזה מרביית, הסתכנות מבוקרת, מונחית ומקוזזת בשיקול דעת, תחכום מחשבתי וזהירות. יש מי שסבור שאי-אפשר להשיג זאת, כי זה דבר והיפוכו. יתכן שהצדק עמו. כי אחת מהשתיים: או שאתה נועז, מסתכן ומצליח ופעם בפרק זמן אתה משלם את המחיר, או שאתה שוקע ב"ספירת טנקים" ומגיע לרפיון ידיים. אין לי תשובות. התשובות, אם הן ישנן, חורגות ממסגרת מאמר זה. האתגר: להיות חזק ועם זאת להישאר חכם. גם עתה נשאר לנו לבחור אם להיות דוד או גולית. ואם עלינו להיות גולית, אזי לפחות גולית זריז, חכם וזהיר.